Boekbesprekingen

Rob Riemen (red.), *Nexus 70 - De terugkeer van Europa. Haar tranen, daden en dromen*, Tilburg: Nexus Instituut, 2015, ISBN: 9789491060076, 376 pag., €34,50.

De Europese Unie is Europa niet. Dat bleek het enige punt waarover Rob Riemen, oprichter van het Nexus Instituut, en Thierry Baudet, rechtsfilosoof en historicus, het op zondag 6 maart 2016 bij *Buitenhof* eens konden worden. In een tamelijk ongemakkelijke discussie, waarin het referendum over het associatieverdrag tussen de Europese Unie en Oekraïne centraal had moeten staan, ging het vooral over de rol die Europa al dan niet in ons culturele en geestelijke leven zou moeten spelen. 'Wat is de les die we leren uit de geschiedenis?' werd de vraag die beantwoord diende te worden. Die vraag bleek problematisch, daar beide partijen zich op een ander deel van het verleden beriepen om hun positie in het heden te legitimeren. Baudet, een van de initiatiefnemers van het referendum, hield een pleidooi voor de nationale soevereiniteit en wees daarbij op het leed dat gepaard ging met eerdere pogingen om de Europese staten onder één noemer te brengen. Riemen daarentegen, hield vast aan het Europese beschavingsideaal; de collectieve idealen die ons verbinden en ons juist behoeden tegen de demagogen en nationalisten die onze beschaving in het verleden in verval hebben doen raken. Het lukte de heren niet nader tot elkaar te komen en de dubbele erfenis van het Europese verleden onder ogen te komen.

Deze hedendaagse worsteling aangaande het lot van Europa, de prinses die ontvoerd werd door Zeus en als drenkelinge aanspoelde op Kreta om aldaar de inspirerende geest van een 'groots, humanistisch beschavingsideaal' te worden, vormt de kern van *De terugkeer van Europa. Haar tranen, daden en dromen*; een jubileumuitgave ter gelegenheid van het vijfentwintigjarige bestaan van het Nexus Insituut. Door tien klassieke teksten over Europa – onder andere van Victor Hugo, Robert Musil, Stefan Zweig, Karl Jaspers, Winston Churchill en Robert Schuman – te bundelen met essays van denkers en dichters van nu, tracht Nexus het Europese cultuurgoed in zijn kunstzinnige, levensbeschouwelijke en filosofische samenhang te bestuderen om zodoende inzicht te bieden in eigentijdse vragen en problemen. Het boek is een

zoektocht naar de Europese geest, een geest die volgens Riemen uit het huidige Europa is verdwenen en plaats heeft moeten maken voor 'tal van spoken uit een destructief verleden'.

De zoektocht naar die Europese geest is er een van alle tijden, zo blijkt uit de essays die *De terugkeer van Europa* rijk is. De woorden 'onrust', 'verwarring', 'wanhoop' en 'ondergang' komen menigmaal terug in de verschillende teksten die in totaal een periode van 166 jaar omspannen. Door de tijd heen zijn er meerdere pogingen gedaan om deze wanhoop te overstijgen door een verbindende Europese geest in woorden te vatten; niet altijd met het gewenste resultaat. Vooral in de tekst van Stefan Zweig, 'De Europese gedachte', wordt op een ontroerende wijze duidelijk waar deze onmacht toe kan leiden: 'In deze tijd van nationale verscheurdheid,' zo stelt Zweig, 'wil ik juist de nadruk leggen op het verbindende element, op de mysterieuze kracht van Eros, die de mensheid vanaf het allereerste begin, in weerwil van alle verschillen in taal, cultuur en opvattingen, naar een hogere eenheid stuwt'. Het schrijnende van deze woorden wordt pas duidelijk wanneer de lezer beseft dat ze afkomstig zijn uit een rede die in 1932 werd uitgesproken, slechts een jaar voordat de nationaalsocialisten in Duitsland de macht grepen en de Oostenrijkse Zweig zijn thuisland ontvluchtte om zichzelf een aantal jaren daarna van het leven te beroven. In zijn afscheidsbrief bekende Zweig niet langer te kunnen leven met de vernietiging van zijn 'geestelijke thuisland Europa'.[1]

De tragiek van Zweigs zelfdoding schuilt in zijn onvermogen de twee onverenigbare gezichten van de Europese ziel onder ogen te komen. Zweig richtte zijn blik enkel tot de glorieuze eigenschappen en manifestaties van het Europese gedachtegoed, maar was daardoor niet in staat de rampzalige werkelijkheid van de twintigste eeuw te onderkennen die eveneens het product bleek te zijn van het door hem zo geliefde Europa. Het is juist die tegenstelling – het naast elkaar bestaan van deze ogenschijnlijk tegengestelde waarheden – die gegrondvest is in de Europese traditie, zo meent ook Karl Jaspers in zijn tekst 'De Europese geest' (1946): 'Europa verbindt dingen met elkaar die tegelijk tot ultieme tegenstrijdigheid worden aangezet: wereld en transcendentie, wetenschap en geloof, vormgeving van de wereld en religie'. Jaspers wordt hierin bijgestaan door de Griekse denker Apostolos Doxiadis en cultuurhistoricus Philip Blom. Beiden wijzen zij erop dat de mate waarin we Europees zijn, niet enkel verwijst naar de geest waaruit onder meer Homerus, Vergilius, Plato, Augustinus, Thucydides, Dante, Shakespeare, Michelangelo, Pascal, Spinoza, Voltaire, Dickens, Mahler en Thomas Mann zijn voortgekomen, maar ook naar de slavernij in Athene, de gladiatoren in Rome, christenvervolgingen, de Terreur, het kolonialisme, het nationalisme en Auschwitz.

Het is aan onze huidige tijd om met deze dialectische erfenis te kunnen leven en lessen te trekken uit zowel de hoogte- als de dieptepunten die ons gedeelde verleden hebben vormgegeven. De economische crisis, die uitmondde in de Griekse crisis, het vluchtelingenprobleem, het referendum rond het associatieverdrag met Oekraïne, de mogelijke Brexit; allen voeden zij een gevoel van onbehagen waarin eenheid

steeds verder van ons verwijderd lijkt. *De terugkeer van Europa* probeert ons de weg te wijzen uit deze staat van verwarring. Het doet een beroep op de wereld van de geest, op de menselijkheid die ons allen verbindt. Hierin schuilt haar kracht, maar tegelijkertijd ook haar zwakte. In plaats van de schaduwzijde van Europa – de bron waaruit de dictators en de demagogen putten – te begrijpen en haar in zich op te nemen, wordt haar de rug toegekeerd; zij wordt buiten de Europese identiteit geplaatst. Terwijl het juist daarbuiten lastiger zal zijn haar onschadelijk te maken.

Jilt Jorritsma

Noten

1. '[...]*nachdem die Welt meiner eigenen Sprache für mich untergegangen ist und meine geistige Heimat Europa sich selber vernichtet.*' S. Zweig geciteerd in M. Eckl, "Stefan Zweig's Concept of Brazil in the Context of German-Jewish Emigration," in S*tefan Zweig and World Literature: Twenty-First Century Perspective,* ed. B. Vanwesenbeeck and M.H. Gelber (Rochester/New York: Camden House, 2014), 210.

Ian Kershaw, *De afdaling in de hel. Europa 1914-1949*, Houten/Antwerpen: Uitgeverij Unieboek/Het Spectrum, 2015, ISBN: 9789000346967, 639 pag., €29,99.

De Europese geschiedenis van de twintigste eeuw is een tragedie die bol staat van dramatische omwentelingen, zo stelt Ian Kershaw in *De afdaling in de hel: Europa 1914-1949;* het eerste deel van zijn tweedelige werk over de geschiedenis van Europa in de afgelopen eeuw. Europa daalde af in de hel, maar keerde er ook weer uit terug. Kershaw, emeritus-hoogleraar aan de universiteit van Sheffield, geniet vooral bekendheid vanwege zijn monumentale tweedelige biografie over Adolf Hitler, evenals andere werken over Nazi-Duitsland. Met dit boek richt Kershaw zijn blik voorbij Duitsland en begeeft hij zich wat dat betreft op vreemd terrein: de moderne geschiedenis van het Europese continent.

Net als eminente voorgangers, waaronder Eric Hobsbawm, Mark Mazower en Bernard Wasserstein, beschouwt Kershaw het jaar 1914 als een cesuur waarin hij de twintigste eeuw van Europa laat aanvangen. In het eerste hoofdstuk wordt weliswaar een uitgebreide schets van het Europa voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog gegeven, maar 1914 is wat hem betreft – vanwege het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog – de werkelijke start van de Europese twintigste eeuw. Verder kiest Kershaw ervoor om het eerste deel te laten eindigen in 1949. Hier valt gezien de nasleep van de Tweede Wereldoorlog – nieuwe grenzen, massale (gedwongen)

volksverhuizingen, een proces van 'denazificatie' in vele landen en de aanloop naar de Koude Oorlog – veel voor te zeggen.

Kershaw wijst vier samenhangende factoren aan die de allesomvattende crisis (twee wereldoorlogen, vele lokale en bloedige conflicten, het democratische systeem dat in veel staten ten onder ging) waarin Europa zich bevond in de eerste helft van de twintigste eeuw, verklaren: een uitbarsting van etnisch-racistisch nationalisme, de verbitterde en onverzoenlijke eisen van gebiedsherziening, de acute klassenstrijd – die nu concreet tot uiting kwam in de bolsjewistische revolutie in Rusland – en een langdurige crisis van het kapitalisme, die volgens veel waarnemers in die tijd het einde ervan zou betekenen. Voor de eerste twee factoren geldt dat deze al voor 1914 opgeld deden, maar tevens na 1914 een grote rol speelden. De laatste twee factoren zouden zich vooral na 1914 doen gelden. Door het gehele boek heen komen deze factoren voortdurend ter sprake en wordt de importantie ervan aangetoond door hen te koppelen aan allerlei (inter)nationale historische gebeurtenissen die plaatsvonden tussen 1914 en 1949. Vanuit deze factoren wordt ook voortdurend beargumenteerd waarom voor Europa de periode 1914-1949 er één was van een afdaling in de hel en de na 1945 toch wel verbazingwekkende snelle totstandkoming van een langdurige periode van relatieve vrede en stabiliteit.

Welke vorm die 'afdaling in de hel' aannam maakt Kershaw duidelijk aan de hand van allerlei kwantitatieve en kwalitatieve argumenten – denk hierbij onder andere aan de grote economische depressie, twee uiterste bloedige wereldoorlogen met vele miljoenen (burger-)slachtoffers als gevolg, de hongersnood in Oekraïne (*Holodomor*; 1992-1933), de Grote Terreur in de Sovjet-Unie (1936-1938) en vele andere acties die er vaak op uit waren om grote groepen van een bepaalde nationaliteit te verplaatsen of vernietigen. Gepaard met de roep van verschillende Europese staten om gebiedsherziening dan wel -uitbreiding hebben deze gebeurtenissen de vroege twintigste eeuw voor Europa tot een werkelijk allesverwoestende episode gemaakt

Zowel voor de Eerste als de Tweede Wereldoorlog wijst Kershaw Duitsland aan als hoofdverantwoordelijke, al geldt dit voor de eerste minder eenduidig als voor de tweede. Toch is het niet zo dat de rol die de rest van Europa heeft gespeeld ondersneeuwt. Allerminst zelfs; Kershaw probeert alle Europese landen, zowel de grootmachten alsook de kleine landen, op te nemen in zijn betoog. Hierbij tracht hij meermaals duidelijk aan te geven dat zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog en de nasleep hiervan vooral voor Midden- en Zuidoost-Europa catastrofaal was, waarbij deze regio's vooral een slachtofferrol wordt toebedeeld. Het leed aan westerse zijde wordt niet gebagatelliseerd, maar wel goed in perspectief geplaatst door het naast het leed in deze regio's te plaatsten. Deze aanpak wekt bewondering, maar heeft als nadeel dat het geheel vaak een wat opsommend karakter krijgt, terwijl je over veel onderwerpen, waarbij gedacht kan worden aan de turbulente politieke ontwikkelingen in de meeste Europese staten en aan de culturele ontwikkelingen gedurende het Interbellum, eigenlijk graag wat meer zou willen lezen. Kershaw waarschuwt hier in zekere zin zelf al voor door in zijn voorwoord aan te geven een

'vogelperspectief' te hebben toegepast bij het schrijven van dit werk, waarbij de nadruk ligt op generalisaties en niet zozeer op bijzonderheden.

Door een evenwichtige Europese geschiedenis te schrijven waarbij er zowel aandacht is voor de politiek-militaire, de sociaaleconomische als de politiek-culturele geschiedenis van ons continent, geeft Kershaw een gedegen indruk van de eerste helft van de twintigste eeuw waarin geen enkel aspect de boventoon voert. Met circa zeshonderd pagina's voor het eerste deel kan ook niet gesteld worden dat het boek ten opzichte van vergelijkbare werken beknopt is uitgevallen. Toch bekruipt je het gevoel bij het lezen van dit werk dat allerlei eminente (nationale/internationale) ontwikkelingen uiterst beknopt de revue passeren en dat de auteur vaak, niet in het minst als het gaat om Duitsland, al dan niet bewust op de rem staat en je het gevoel hebt niet het 'volledige' verhaal te lezen. Lezers die verwachten dat dit boek, in de stijl van zijn tweedelige Hitlerbiografie, betrekkelijk gedetailleerd is, zullen echter bedrogen uitkomen. Gezien de aard van deze publicatie kun je dit eigenlijk ook niet verwachten, maar het is een aspect waar de lezer rekening mee dient te houden. Kershaw begeeft zich met dit boek enigszins op onbekend terrein, maar de eerste horde heeft hij prima doorstaan. Nu is het een kwestie van wachten op het tweede deel.

Gert Westerhof
